

Een stap terug voor de transitie

Persoonlijke reactie op het Nationaal Milieubeleidskader 'Een schone taak'; bouwstenen voor een gezond, veilig en schoon leefmilieu' van het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat – Consultatieversie 22 juni 2020.

Voorburg 16 augustus 2020

Dit commentaar komt voort uit 34 jaar praktische milieuvaring in het bedrijfsleven. Het komt voort uit een ander en minder gebruikelijk perspectief en daardoor is het mogelijk dat het tot een instinctieve afwijzing zal leiden. Dat is niet mijn intentie, maar zo'n reactie is wel begrijpelijk. Het overwegen van een andere zienswijze vereist tenslotte het plaatsen van vraagtekens bij eigen overtuigingen.

Ik vraag met deze zienswijze veel van de lezer; wellicht teveel. Het zou echter een leugen zijn indien ik een bijdrage aan een beter Nederlands milieu kan leveren en zou zwijgen.

Het kernpunt van deze zienswijze is dat het Nationaal Milieubeleidskader (NMK) zich niet bewust lijkt te zijn van hoe de mens zich tot zijn eigen natuur verhoudt en dat het daardoor aan kracht inboet. Het Nationaal milieubeleid zou baat hebben bij een steviger basis. Een dergelijke basis wordt in deze zienswijze besproken. De zienswijze kan ook de problematische milieudossiers zoals PFAS, Stikstof, Schiphol en Groningen vooruit helpen.

In uw verzoek om reacties op deze consultatie verwelkomt u commentaar op onderdelen van het NMK en u zou ook graag reacties willen aan de hand van de volgende vragen:

Vraag 1: Herkent u de bouwstenen uit de notitie of stelt u nog aanvullingen of wijzigingen voor?

Vraag 2: Welke punten zou u willen meegeven voor de uitwerkingen van het beleidskader naar een uitvoeringsprogramma?

Vraag 3: Hoe kunnen we u zo effectief mogelijk betrekken in het vervolgtraject waarbij de bouwstenen worden uitgewerkt in het Nationaal Milieuprogramma?

Inhoud

1	Antwoord op vraag 1 over de 4 bouwstenen.....	2
1.1	Bezinning	2
1.2	Bewustwording.....	3
1.2.1	Wat verstaan we onder natuur?	3
1.2.2	Wat verstaan we onder verantwoordelijkheid?	4
1.2.3	Hoe verhouden we ons tot de natuur?	4
1.3	Verbinden	5
2	Antwoord op vraag 2 over een uitvoeringsprogramma.....	5
3	Antwoord op vraag 3 over verdere betrokkenheid	6
4	Commentaar op Onderdelen	6

4.1	Samenvatting.....	6
4.2	Inleiding.....	6
4.3	Milieu als basis voor duurzame ontwikkeling.....	7
4.4	Waar staan we?.....	9
4.5	Bouwstenen voor vernieuwing.....	10
4.6	Het vervolg – samen de schouders eronder.....	16

1 Antwoord op vraag 1 over de 4 bouwstenen

Uw vraag is of ik de bouwstenen uit de notitie herken en of ik daarop aanvullingen op wijzigingen wil voorstellen.

Ik herken de bouwstenen zoals u die voorstelt inderdaad en zou willen adviseren om een stap terug te nemen, een bouwsteen toe te voegen en de volgorde en invulling van de stenen te veranderen. Een tussenstap van bezinning is nodig om de overstap te maken. Zie figuur.

Ik adviseer dit omdat ik ervan overtuigd ben dat het huidige milieu-denken zich op een doodlopende weg bevindt. Ik zal dat hieronder nader toelichten.

1.1 Bezinning

Lees echter niet verder als u denkt dat we op de goede weg zijn en er daarover geen enkele twijfel bij u bestaat.

Zelf ben ik tot ander inzicht gekomen. Er zijn gewoon teveel aanwijzingen die erop duiden dat het huidige milieu-denken niet meer werkt. Dat doet natuurlijk niet af aan de vele verbeteringen van het milieu die het teweeggebracht heeft, zoals schonere rivieren en schonere lucht. Maar inmiddels stopt het, terwijl we juist nu te maken hebben met de opwarming van de aarde. Dat is een complex en belangrijk onderwerp. Té complex voor het oude denken en te belangrijk om aan een niet effectieve benadering over te laten.

Voorbeelden daarvan komen ook in het NMK naar voren en zijn hieronder [binnen rechte haakjes] gerefereerd. Enkele voorbeelden zijn:

- de toenemende polarisatie [CoO 28, CoO 73, CoO 47, CoO 84];
- de onnodige dramatisering [CoO 93];
- het twijfelachtige maatschappelijke draagvlak [CoO 2, CoO 6, CoO 8, CoO 25, CoO 26, CoO 33, CoO 66];
- stagnatie van beleid [CoO 34];

- misplaatst optimisme [CoO 21, CoO 23, CoO 83, CoO 86, CoO 88];
- het doorslaan naar de gedachte dat élke vervuiling onacceptabel is [CoO 44, CoO 68, CoO 72, CoO 74, CoO 75, CoO 76, CoO 79];
- ineffectief instrumentarium [CoO 7, CoO 43, CoO 70, CoO 77, CoO 99];
- het ietwat wanhopig omarmen van innovatie [CoO 45, CoO 46, CoO 49, CoO 50, CoO 60, CoO 69];
- het afschuiven van verantwoordelijkheden [CoO 9, CoO 37, CoO 58, CoO 61, CoO 65, CoO 77, CoO 80];
- het veronderstellen van onwil [CoO 31]; en
- het overwegen van dwang maatregelen [CoO 48, CoO 53].

Het behoeft geen verder betoog dat de kosten van dit falen gigantisch zijn.

1.2 Bewustwording

Het was niet makkelijk om er achter te komen wat er dan aan schort. Bij mij begon het met de vraag waarom ik het milieu wilde beschermen. Dat wilde ik (en wil het nog steeds), maar mijn antwoord was nogal oppervlakkig. Ik vond het niet goed genoeg en dat intrigeerde me.

Het uitleggen van mijn bevindingen is gemakkelijk, maar het begrijpen kan een uitdaging zijn. Als de pijn van het falen niet wordt ervaren heeft het zelfs geen zin om dat te proberen. Dit komt omdat we ons over het algemeen niet bewust zijn van de aspecten waarover het gaat. Het gaat om aspecten van de cultuur waarin we leven en om de psychologie van wat is om mens te zijn. De twee psychologische niveaus zijn daarbij met elkaar verweven.

Zo wordt er in het NMK gesproken over de natuur zonder te definiëren wat daar onder wordt verstaan [CoO 3 CoO 32]. Dat geldt ook voor kernbegrippen zoals duurzame ontwikkeling en brede welvaart [CoO 10, CoO 12, CoO 14]. Ook spreekt het NMK over gezondheid alsof dat het hoofddoel is van milieubeleid zonder dat het zich van de tegenstellingen daaromtrent bewust lijkt te zijn [CoO 5, CoO 29, CoO 30, CoO 35, CoO 56, CoO 59]. Ook wordt er geen enkel vraagteken geplaatst bij de eenzijdige verdeling van verantwoordelijkheid [CoO 39, CoO 62, CoO 82, CoO 96]. Over de culturele en psychologische aspecten die ik zie wordt helemaal niet gesproken [CoO 15, CoO 24, CoO 51, CoO 54, CoO 78, CoO 85, CoO 92, CoO 98]. Ook wordt er niet gesproken over menselijke behoeften die de milieubelasting voorspelbaar maken [CoO 13, CoO 20].

Mijn advies gaat over drie facetten van milieuzorg: 1) wat verstaan we onder natuur; 2) wat verstaan we onder verantwoordelijkheid en 3) hoe verhouden we ons tot de natuur.

1.2.1 Wat verstaan we onder natuur?

In de eerste paragraaf van de inleiding van het NMK wordt het boek *Silent Spring* uit 1962 van Rachel Carson aangehaald [CoO 4]. Kennelijk om de toon van het kader te zetten. Zoals al in het Commentaar op Onderdelen #4 uiteen is gezet, is het moderne milieu-denken niet pas 58 jaar oud en staat het daarmee nog in de kinderschoenen. Doordat het gedachtengoed (en specifiek de door het huidige milieu-denken gehanteerde definitie van de natuur) terug te voeren is naar de periode die we de Verlichting noemen, gaat het hier om een bijna 300 jaar oude definitie. Ik heb daar al eerder uitgebreider over geschreven in <https://envoid.com/en/blog-en/definition-of-nature/> en in <https://envoid.com/nl/blog-nl/jean-jacques-rousseau/>.

Het komt erop neer dat slechts de helft van de natuur zoals we die kennen onder de definitie valt, namelijk dat gedeelte wat we fijn vinden. Dit omvat sommige dieren en planten en sommige landschappen en bepaalde aspecten van onze leefomgeving. En natuurlijk willen de fijne dingen in ons

leven beschermen. Dat wat we niet fijn vinden valt buiten de definitie. Het gaat hier ook om sommige dieren en planten, sommige landschappen en aspecten van onze leefomgeving. Panda's vinden we fijn, maar muggen minder. Tulpen vinden we mooi, maar onkruid weer niet. Bergen en parken vinden we mooi, maar woestijnen hebben niet onze voorkeur. Schoon water is goed, maar bliksem ontwijken we liever. We houden dus onbewust een nogal romantische definitie van de natuur aan.

De onvolledigheid van de definitie, in combinatie met het daar onbewust van zijn, levert allerlei uitdagingen op. De grote 'winst' van de definitie is weliswaar dat we ons eenvoudig tegen de natuur kunnen beschermen. Wind, regen, kou, ongedierte, honger, ziektes en kwetsbaarheden vallen tenslotte niet onder hetgeen we willen beschermen. Het probleem zit bij het maken van onderscheid; wat is goed, en wat is slecht. We beschermen de dolfijn en eten de haring. We bouwen dijken om de zee te bedwingen en willen dat de natuur in de Oostvaardersplassen haar gang kan gaan. Voor de aanleg van een autosnelweg eisen we een milieueffectrapportage maar we eisen dat niet voor het ontwikkelen van levensverlengende medicijnen. We zijn tegen het gebruik van pesticiden maar willen geen aangetast fruit.

Dus daar waar het gaat om het beschermen van fijne dingen, scoort het huidige milieu-denken goed. Maar als het gaat om het maken van afwegingen tussen goed en slecht, dan laat dit 300 jaar oude gedachtengoed ons in de steek. De natuur is wat zij is. Dat we het daar niet mee willen doen, zegt iets belangrijks over onszelf, namelijk dat we betekenis aan ons leven willen geven. Het betekent niet dat we de natuur kunnen splitsen.

1.2.2 Wat verstaan we onder verantwoordelijkheid?

Het zal u niet verbazen dat de manier waarop er binnen het huidige milieu-denken over verantwoordelijkheid voor de natuur wordt gedacht, ook uit de Verlichting afkomstig is. Jean Jacques Rousseau opperde in 1762: *"L'homme est né libre, et partout il est dans les fers"*. De interpretatie daarvan was gedurende de Franse revolutie al gauw: *"de mens wordt onschuldig geboren en de aristocratie corrumpeert hem"*. Onder Robespierre vielen vele hoofden. Carl Marx dacht daarom dat de macht beter bij het volk kon worden ondergebracht. Er vielen nog meer doden. Het idee dat sommige mensen beter zijn dan anderen leidde ook in andere kampen tot vele onschuldige slachtoffers.

Toen de vervuiling van lucht en water door de industriële revolutie de spuigaten uitliep, onderging het gezegde zijn laatste aanpassing en werd het credo van het huidige milieu-denken geboren: *"de industrie vervuult en de consument is onschuldig"*. Het is inmiddels duidelijk dat het staatskundige succes van de uitspraak van Rousseau teleurstelde. Dit komt vooral omdat het helaas niet mogelijk is om het goed en kwaad in de mens van elkaar te scheiden. Dat inzicht hebben we nu; toen nog niet. Om die reden is het ook de hoogste tijd om van dit milieucredo afscheid te nemen.

De correcte versie zou kunnen zijn:

"industrie en consument kunnen beiden vervuilen en delen daarin verantwoordelijkheid".

Het goede in de natuur is niet van het kwade te scheiden en ook in de mens lukt dat dus niet. Toch is dat een inherente behoefte van de mens.

1.2.3 Hoe verhouden we ons tot de natuur?

Het probleem is echter niet beperkt tot twee historische fouten in ons taalgebruik. Het blijft een vraag waarom we die verkeerde definities desondanks nog steeds toepassen? Is dat omdat we er baat bij hebben? Zolang we namelijk weten dat we zelf niet fout zitten, hoeven we ons gedrag tenslotte niet aan te passen.

Het antwoord heeft te maken met het feit dat we ons als mens bewust zijn van onze eigen sterfelijkheid. Dat vinden we namelijk zo moeilijk dat we daar, als maatschappij, een hele verdedigingslinie omheen hebben gebouwd. De maatschappij (of cultuur) waarin we leven bestaat voor een groot deel uit rituelen om met deze oncomfortabele waarheid om te gaan. Zo is taal vooral symbolisch en spreken we over de natuur in symbolische termen. Dat houdt e.e.a. alvast op een afstandje. Daarnaast biedt de maatschappij ons gelegenheden om betekenis te geven aan ons leven door een nuttige rol te vervullen. Dat geeft afleiding. En ten slotte bestaan er verschillende ideeën over wat er met ons na het leven op aarde gebeurt. Echt dood gaan doen we dan niet. En dit alles is zo verwickeld met onze opvoeding en beleving, dat we er ons niet eens bewust van zijn.

We leven dus niet in de natuur maar in de cultuur. Die cultuur beschermt ons van onze angst om te sterven. Als het dan gaat om de bescherming van de natuur, dan hebben we onmiddellijk een probleem. Die willen we wel beschermen, maar niet als we denken dat dat ons kwetsbaarder maakt. Het is om deze reden dat ik zo hamer op het verschil tussen natuurbescherming en gezondheidszorg en waarom ik adviseer om ze niet tot een enkele doelstelling samen te voegen. Wat dat betreft is de Omgevingswet een stap in de verkeerde richting.

Deze dynamiek roept zo nog duizenden vragen op, waarvoor in dit advies verder geen ruimte is.

1.3 Verbinden

Verbinden gaat volgens het NMK over samenwerken aan een schonere, veiliger en gezondere leefomgeving. Het doel lijkt daarin duidelijk, maar nog niet wie het gaat doen.

Volgens mij heeft verbinden een bredere betekenis. Niet alleen samenwerken met anderen, maar ook de verbinding met de natuur en met jezelf. In het samenwerken met anderen gaat het dan om het verdelen en nemen van de verantwoordelijkheid [zie CoO 16, CoO 18, CoO 38, CoO 40, CoO 42, CoO 62, CoO 67 en CoO 89]. Door het beter verdelen van de verantwoordelijkheid ontstaat er vanzelf een betere verstandhouding en meer draagvlak. Bij de verbinding met de natuur gaat het zoals gezegd niet alleen om de fijne dingen maar ook over onze kwetsbaarheid en sterfelijkheid. Welke keuzes zijn daarin te maken [zie CoO 71, CoO 87, CoO 94]? De rol van de overheid daarin is dus breder. De polarisatie tussen overheidsdiensten en tussen overheid en bedrijfsleven kan daarbij afnemen [zie CoO 52, CoO 57, CoO 81, CoO 90, CoO 97]. Ook is de verbinding met jezelf van enorm belang. Psychologisch welbevinden en eigenwaarde kunnen een grote weerslag hebben op omgeving en natuur [CoO 1, CoO 55, CoO 95].

Ook denk ik dat het doel van een schonere, veiliger en gezondere leefomgeving aan duidelijkheid te wensen overlaat. Het kan niet zo zijn dat er hiervoor geen concessies moeten worden gedaan en ook het feit dat het doel nog niet is gerealiseerd duidt op concurrerende belangen [zie CoO 22, CoO 27, CoO 36, CoO 41, CoO 64, CoO 91]. Het lijkt er hierdoor misschien complexer op te worden, maar door het wegnemen van de ambivalentie omtrent de woorden natuur en verantwoordelijkheid zal de verbinding makkelijker tot stand kunnen komen.

Naast bezinning en bewustwording is er voor verbinding moed nodig.

Voor bedrijven heb ik eerder al enkele suggesties gedeeld en enkele daarvan zijn ook in deze context van toepassing. Zie: <https://envoid.com/nl/blog-nl/routebeschrijving-voor-bedrijven/>.

2 Antwoord op vraag 2 over een uitvoeringsprogramma

U vraagt welke punten ik u zou willen meegeven voor de uitwerkingen van het beleidskader naar een uitvoeringsprogramma.

Het proces van verbinden zelf is eenvoudiger dan u misschien denkt. Het is een kwestie van bij elkaar komen om de vraagstukken te bespreken. Daarbij is de eerste stap het achterlaten van de belangrijkste reden van de huidige polarisatie, namelijk het halen van verhaal op de andere partij. Na de eerdere uitleg kunt u het wellicht met me eens zijn dat “het gelijk” van beide partijen met deze andere zienswijze behoorlijke deuken blijkt te vertonen.

Ik heb het gereedschap dat ik voor het nieuwe verbinden heb ontwikkeld ook al eerder gedeeld. Zie: <https://envoid.com/nl/gereedschap/milieuzorg-3-0/> en <https://envoid.com/nl/gereedschap/opstellen-plan-van-aanpak/>.

Ik zie in de onderverdeling van acties in de blokken Voorkomen, Beheersen en Verbeteren verder geen problemen.

Het is een primaire menselijke behoefte om betekenis te geven aan wat er in ons leven gebeurt. Een dergelijke betekenis is moeilijker in de natuur te vinden dan in de ons vertrouwde symboliek van onze maatschappij. Het is daarom moeilijk voor ons om onze omgeving buiten de bevrediging van onze dagelijkse behoeften te waarderen en te beschermen. Dat kan eigenlijk alleen als we dat als een proces zien; een proces van het geven van betekenis. Daarbij is betrokkenheid belangrijker dan het doel. Ik ben daarom dankbaar voor de gelegenheid hier middels deze consulatie aan bij te dragen.

Ten slotte wil ik u voor de moeite en moed bedanken om dit allemaal te lezen. Zoals ik reeds zei, ik heb met deze zienswijze veel van u gevraagd. Ik realiseer me ook terdege dat het overnemen van (delen van) dit advies op dit niveau en op dit moment een moeilijke opgave is. Ik wens jullie succes.

3 Antwoord op vraag 3 over verdere betrokkenheid

U wilt weten hoe u mij zo effectief mogelijk kunt betrekken in het vervolgtraject waarbij de bouwstenen worden uitgewerkt in het Nationaal Milieuprogramma.

Ik kan hier niet inschatten waar jullie klaar voor zijn. U weet me te vinden mocht er iets zijn waarmee ik zou kunnen helpen.

Enkele mogelijkheden zijn: <https://envoid.com/nl/diensten-voor-overheden/>

4 Commentaar op Onderdelen

Het volgende commentaar op onderdelen (CoO) is alleen maar toegevoegd ter illustratie van de hierboven beschreven adviezen. Dit om de relatie met de oorspronkelijke tekst te behouden.

4.1 Samenvatting

- CoO 1. In de eerste paragraaf van de samenvatting wordt gesproken over welvaart in brede zin. Psychologisch welbevinden is daarbij een factor die niet mag ontbreken.
- CoO 2. Aan het einde van de tweede paragraaf van de samenvatting wordt in 1 enkele zijn gesproken over het broze draagvlak bij inwoners én bedrijven. Doordat de redenen daarvoor haaks op elkaar staan kunnen ze beter in aparte zinnen worden benoemd.
- CoO 3. In de laatste paragraaf van de samenvatting wordt gesproken over een schone, veilige en gezonde leefomgeving. Het woord natuur of ecologie zou niet mogen ontbreken.

4.2 Inleiding

- CoO 4. In de eerste paragraaf van de inleiding wordt ten onrechte beweerd dat het boek Silent Spring van Rachel Carson uit 1962 aan de wieg van het huidige milieubeleid staat. Henri David Thoreau (1817-1862) en William Wordsworth (1770-1850) gingen haar vooruit en het

gedachtengoed kan verder worden terug getraceerd naar Jean Jacques Rousseau (1712-1778). Dit lijkt misschien een detail, maar ik wil met de opmerking benadrukken dat het huidige milieubeleid niet nieuw is maar gebaseerd is op achterhaald gedachtengoed. Tweehonderdvijftig jaar is lang genoeg om succesvol te zijn. Het is het niet. In de tweede zin van diezelfde paragraaf wordt beweert dat Rachel Carson opkwam voor de gezondheid van mens en natuur, terwijl ‘de gezondheid van mens’ een latere toevoeging is. Ook dit is niet slechts een detail omdat gezondheid voor mens en natuur zich vaak uitsluiten.

- CoO 5. In de 4^e paragraaf van de inleiding wordt terecht opgemerkt dat milieuverontreiniging tot gezondheidsproblemen kan leiden. Daarbij wordt vroegtijdig overlijden als mogelijke consequentie genoemd terwijl de levensverwachting juist gedurende tijden van zware vervuiling is gestegen. Kennelijk werkt dit in twee richtingen.
- CoO 6. In de 5^e paragraaf wordt gesteld dat het zaak is om het tij te keren en te leren van eerdere ervaring. Ik ben het daar om een andere reden mee eens; namelijk dat het tijd wordt om het huidige milieu-denken aan gedegen kritiek te onderwerpen. Verderop in dezelfde paragraaf wordt gesproken over het vertrouwen in de overheid en wordt geopperd dat de overheid daarom duidelijker moet zijn. Dat is ongetwijfeld zo. Het gaat daarbij niet slechts om duidelijkheid in de zin van goed Nederlands, maar vooral in de zin van goed leiderschap. Leiderschap dat rekening houdt met de psychologie van de mens.
- CoO 7. In de 6^e paragraaf worden de Urgenda zaak en het PAS aangehaald als redenen voor de overheid om beter voor het milieu te zorgen. Beide rechtszaken betroffen echter situaties die door de overheid zelf in de hand zijn gewerkt door dingen te beloven die niet realistisch waren. Het gaat om de kwaliteit van de besluitvorming, en niet perse om proactieve sturing op het voorkomen van milieuschade zoals in de daarop volgende paragraaf wordt beweert.
- CoO 8. Inleiding blz 4, 4^e paragraaf. Hier wordt gesuggereerd dat recent publieksonderzoek duidelijk maakt dat burgers ambitieus milieubeleid zouden onderschrijven. Zulk onderzoek (en de praktijk) laten echter gedrag zien dat daar haaks op staat. Die dissonantie is onderdeel van effectief milieubeleid en mag niet door eenzijdige citaten worden genegeerd.
- CoO 9. Inleiding blz 4, 5^e paragraaf. Hier wordt terecht opgemerkt dat milieuproblemen niet naar toekomstige generaties mogen worden doorgeschoven. Maar dat is door het ontzien van de belasting betaler juist wat er gebeurt. De populariteit van beleid is niet het enige criterium.
- CoO 10. Inleiding blz 5, 1^e paragraaf. De ambitie van duurzame ontwikkeling en brede welvaart is te vaag om iedereen te kunnen motiveren. Bovendien gaat het om 2 ambities. Nauwkeurige definities daarvan zijn essentieel. De tegenstrijdigheid ertussen kan niet worden weggenomen door ze als een enkele ambitie te verwoorden.
- CoO 11. Inleiding; afbakening en focus, 1^e en 2^e paragraaf. Hierin worden een aantal nieuwe milieufspraken opgesomd en wordt, door het woord “stáán”, de indruk gewekt dat daarmee een gedegen basis voor een beter en gezonder milieu is gelegd. Dit terwijl de geschiedenis steeds weer leert dat die gedegen basis en samenhangend kader ontbreekt.
- CoO 12. Inleiding; afbakening en focus, 3^e paragraaf. Hier wordt teveel met woorden gegoocheld. De indruk wordt gewekt dat er binnen het uitgangspunt van duurzame ontwikkeling altijd ruimte voor de afweging van andere belangen zal zijn. Natuurlijk is dat niet zo. Een beleidsdocument zoals dit kan zich deze ambivalentie niet permitteren.

4.3 Milieu als basis voor duurzame ontwikkeling

- CoO 13. In de opsomming in de eerste paragraaf ontbreken de primaire levensbehoeften en de behoefte aan zingeving.
- CoO 14. In de 2^e paragraaf worden de Sustainable Development Goals (SDG) in een voorwaardelijke hiërarchie weergegeven. Het probleem van de weergave is zijn idealistische karakter. Het zou

beter zijn om een dikke lijn tussen de biosfeer en de andere doelstellingen te trekken. Dit om de weerbaarheid van de praktijk niet te vergeten.

- CoO 15. De opgaven, 1^e paragraaf. Hier worden een aantal verklaringen voor de complexiteit van de SDG's genoemd. Ik zou daar graag de psychologische en cultuurhistorische aspecten aan toegevoegd zien.
- CoO 16. De opgaven, 2^e paragraaf en elders in het document. Eerst is "we" het Rijk, dan weer de inwoners van Nederland en nu de gehele wereldbevolking. Omdat het op dit niveau van het milieubeleid vooral over de verantwoordelijkheid gaat, is het wenselijk om steeds duidelijk te houden wie er met 'we' worden bedoeld.
- CoO 17. Bladzijde 8, 2^e paragraaf. Een dieet met meer eiwitten van dierlijke oorsprong lijkt me een populistisch detail dat van het doel van het beleid afleidt.
- CoO 18. Bladzijde 8, 2^e paragraaf. De verdeling van lusten en lasten is een belangrijk punt van aandacht. Is het punt zo belangrijk dat Nederland (de Nederlander) zijn welvaart wil opgeven voor de minderbedeelde mens, en zo nee, waarom is het dan een belangrijk punt?
- CoO 19. Bladzijde 8, 2^e en 3^e paragraaf. Het gebruik van het woord "terugkomen" is hier niet duidelijk. Wellicht is daardoor de sprong naar de 3^e paragraaf niet te volgen.
- CoO 20. Bladzijde 8, de 4 punten van UNEP. Het woord 'gifvrij' heeft een definitie en het woord 'koolstofarm' is meer populair dan haalbaar. De in het 3^e punt genoemde ontkoppeling is niet tussen het gebruik van grondstoffen en de milieubelasting maar tussen menselijke behoeften en milieubelasting.
- CoO 21. Bladzijde 9, paragraaf onder de figuur. Deze paragraaf begint met het uitspreken van het vertrouwen dat we stap voor stap toewerken naar iets beters. Ik zie de scheuren in het beleid door het huidige milieu-denken echter alsmaar groter worden. Een document op dit niveau kan zich een dergelijk misplaatst optimisme niet veroorloven.
- CoO 22. Het in de paragraaf daaronder beschreven toekomstbeeld is te utopisch en naïef om een doelstelling te zijn op basis waarvan de beloofde enorme stappen kunnen worden gezet. Het ontbreekt aan de realiteitszin die daar een voorwaarde voor is. Beleid op dit niveau moet de verantwoordelijkheid voor effectieve stappen kunnen nemen.
- CoO 23. Bladzijde 9, paragraaf boven het kader. Hier wordt onder andere over innovaties en transparantie gesproken. Alhoewel de tijd heeft geleerd dat innovaties die tot minder milieubelasting leiden mogelijk zijn, wordt er steeds vaker gesproken alsof het dé oplossing voor alle problemen is. Dit wensdenken voegt weinig toe. Bovendien hebben innovaties ook het tegenovergestelde effect. Zolang het nieuwe wordt aanbeden, kan er geen duurzaamheid zijn. Er is ook sprake van wensdenken als er wordt geschreven over een transparante manier van samenwerking, zonder daarbij de kanttekening te maken dat het bij milieuvraagstukken vaak over onbewuste beweegredenen gaat. Die zijn per definitie niet transparant.
- CoO 24. Blz 10, we beginnen niet bij nul. Technisch en wetenschappelijk is er inderdaad al veel bereikt, maar ik vraag me af of we dat ook over onze vorderingen op psychologisch vlak kunnen beweren.
- CoO 25. Blz 10, 3^e paragraaf. Het borgen van de milieukwaliteit is ongetwijfeld een voorwaarde voor vertrouwen in de overheid. Toch is het naïef om te veronderstellen dat de kiezers het uitsluitend daar om te doen is.
- CoO 26. Blz 10, 4^e paragraaf. Het is inderdaad zo dat alleen succes in de praktijk telt. De praktijk is alleen weerbaar als er iets aan de theorie schort.
- CoO 27. Blz 10, de tien basisprincipes. Punt 1. Elke burger heeft recht op een schoon milieu. Hoe zit het dan met het "recht" om het milieu te vervuilen (door te ademen bijvoorbeeld)? Punt 2b. De term milieuschade is te subjectief. Punt 3. Het overheidsbeleid is al voorspelbaar (alleen nul vervuiling is acceptabel). Dat is juist het probleem. Daarmee is het inefficiënt en

onbetrouwbaar. Punt 4. De vervuiler betaald. In de praktijk zijn dit de bedrijven, maar dit zal de consument moeten worden. Punt 5. Een van de uitgangspunten van het NMK is het voorkomen van afwenteling, maar het maakt zich daar zelf ook schuldig aan door de verantwoordelijkheid bij de industrie te leggen. Punt 7. Het is inderdaad belangrijk om objectief te blijven. In een democratie is dat onze enige hoop. Toch verschijnen en (pseudo) wetenschappelijke rapporten met een eenzijdig politiek doel. Daar zou de overheid richtlijnen over op kunnen stellen.

4.4 Waar staan we?

- CoO 28. De staat van het milieu, 1e paragraaf. Het milieubeleid zou lang gericht zijn geweest op gezondheidsrisico's. Dat is niet correct. Er is altijd sprake van terugkoppeling tussen milieuproblemen en gezondheidsproblemen. En het oplossen van het één kan de andere doelstelling bedreigen. In dit document lijkt het vooral te gaan om milieubescherming ter bescherming van de mens, en niet over de bescherming van het milieu ten koste van de mens. Dat is te eenzijdig. In dezelfde zin wordt gezegd dat het milieubeleid in Nederland uit sectoraal beleid bestond. Dat is juist, met de kanttekening dat het beperkt bleef tot bedrijven. De 2^e zin van de paragraaf eindigt met de observatie dat de milieuverontreiniging de afgelopen decennia drastisch is teruggebracht. Dat is ook zo, en is een verdienste van het huidige milieu-denken. Maar het klinkt alsof het huidige milieu-denken verdere drastische vruchten kan afwerpen terwijl ik ervan overtuigt ben dat het aan het einde van zijn nut is gekomen en zelfs dat het verdere voortgang tegenwerkt.
- CoO 29. De staat van het milieu, 2e paragraaf. Volgens de WHO zou 14% van de ziektelast toe te schrijven zijn aan milieufactoren. De situatie is echter vooral andersom. Onze drang om lang en fijn te leven heeft onze levensverwachting gigantisch zien stijgen. Dat leidt tot extra milieubelasting en we zijn niet bereid om die winst in te leveren voor de natuur.
- CoO 30. De staat van het milieu, 3e paragraaf. Hier wordt gesproken over geluidshinder van wegverkeer. Dit is een goed voorbeeld van wat ik bedoel met dat het NMK het te weinig heeft over het beschermen van de ecologie. Verkeerslawaaai is hier iets wat een mens een ander mens aandoet.
- CoO 31. Blz 12, eerste paragraaf. Hier wordt gemeld dat de milieunormen in sommige gebieden al geruime tijd niet worden gehaald. Dit komt vooral omdat die normen steeds verscherpt worden. Verscherping voorbij het punt van BBT is niet mogelijk. Denk aan het Volkswagen diesel verhaal. Grote ontzetting, zware boetes en uiteindelijk bleken alle autofabrikanten de normen niet te kunnen halen. Zijn de verwachtingen van de overheid altijd realistisch?
- CoO 32. Blz 12, 2^e paragraaf. De opname van het woord ecologie in deze tekst is een van de weinigen in het NMK. Als het NMK meer over de bescherming van de mens gaat, beschermt het de natuur dan wel genoeg?
- CoO 33. Blz 12, 3^e paragraaf. Hier wordt de verplaatsing van industrieën naar het buitenland toegeschreven aan lagere normen; als iets waar de overheid niets aan kan doen. Deze conclusie gaat volledig voorbij aan het feit dat geld een zuivere indicator is van wat mensen willen. Bijvoorbeeld een goedkope broodrooster, ook als dat ten koste van het milieu in andere landen gaat. De les die hieruit getrokken moet worden is dat het geen zin heeft om prestatienormen op te leggen die niet economisch zijn. Je kunt wel doen alsof mensen om het milieu geven, omdat dat in het plaatje past, maar daarmee is het nog niet zo.
- CoO 34. Blz 12, stagnatie. De hierin beschreven stagnatie is niet alleen zorgelijk maar was ook te verwachten. Wat gaat de overheid daaraan doen, meer van het zelfde en hopen op een betere uitkomst? Of de moed hebben om vraagtekens te plaatsen bij de onderliggende filosofie?

- CoO 35. Blz 13, niets doen is duur, 1^e paragraaf. Het PBL heeft een welvaartsverlies door milieuschade berekend van €31 miljard. Voor de duidelijkheid moet er ook worden aangegeven hoeveel er jaarlijks wordt uitgegeven om het milieu te beschermen en hoeveel welvaartswinst er is door het milieu te belasten. Het is de context die er toe doet. Verder is het in deze paragraaf interessant en relevant dat het punt van de oplopende kosten in de gezondheidszorg erin is opgenomen. Dit is namelijk een goed voorbeeld van de breed gedeelde wenselijkheid van een lang leven. Zelfs als dat hoge kosten en milieubelasting met zich mee brengt.
- CoO 36. Blz 13, 2^e paragraaf. Over dat uitstel van maatregelen uiteindelijk meer geld kost. Dat is waar, maar dat is niet genoeg reden om het niet te doen. Het komt namelijk vaak tot uitstel als er andere prioriteiten blijken te zijn. Dat kan een korte termijn prioriteit zijn maar dat hoeft niet. De uitdaging is juist dat het milieu niet de enige prioriteit is. Geld kan maar 1 keer worden uitgegeven.
- CoO 37. Blz 13, derde paragraaf. Het hier gemaakte argument over de kosten van niets doen is te eenzijdig. Niets doen aan eigen verantwoordelijkheid en aan de ongeschiktheid van het huidige milieu-denken is ook een vorm van niets doen die schadelijk is.

4.5 Bouwstenen voor vernieuwing

- CoO 38. Blz 14, eerste paragraaf. In het vorige hoofdstuk ontbreekt dus nog een uitdaging, namelijk de nadelen van het huidige milieu-denken begrijpen en daarvoor oplossingen aandragen.
- CoO 39. Blz 14, introductie van de 4 bouwstenen, 1^e paragraaf. Het is inderdaad mogelijk dat verontreiniging, uitputting of anderszins, kosten met zich mee brengen. Toch draaien we om die waarheid al jaren kundig heen. Dit nieuwe beleid lijkt daaraan niets te veranderen. Het hier spreken over scherpere regels voor bedrijven zonder daarbij de consument te noemen is een van de vele aanwijzingen in het NMK dat het te eenzijdig is opgesteld en de verantwoordelijkheid voor het aanspreken van de consument uit de weg gaat.
- CoO 40. Blz 14, 3^e paragraaf. De tekst beweert de milieubelasting niet op de belastingbetaler of andere mensen af te willen wentelen, maar doet dat wel op de industrie. Ook het niet willen opdraaien voor saneringskosten is niet redelijk. Risico's kunnen niet redelijker wijze tot nul worden gereduceerd. Het overgebleven risico komt op rekening van diegene die baat hebben bij de dienst of product. De uitdaging zit inderdaad bij het neerleggen van milieuschade bij de veroorzakers (industrie, overheid en consument).
- CoO 41. Blz 14, 4^e paragraaf. Afwegen van beleid. De uitdaging zit inderdaad bij het afwegen van verschillende belangen tegen elkaar. Wat willen we? In de derde zin wordt gesproken over het ontbreken van een ondergrens waar onder verbetering niet meer nodig is. In plaats van de oproep om de doelen te zien als de weg naar nul, zouden er wel ondergrenzen moeten bestaan, anders is het nooit genoeg en zouden de overheidsnormen nooit kunnen worden vertrouwd. De laatste zin in deze paragraaf erkent als enige in het document de maatschappij als verantwoordelijke partij.
- CoO 42. Blz 14, laatste paragraaf. Hier wordt gezegd dat alle Nederlanders moeten worden meegenomen. Het is duidelijker om te zeggen dat alle Nederlanders verantwoordelijkheid moeten dragen. Het NMK zegt duurzaam draagvlak te beogen, maar in het huidige milieu-denken is de verantwoordelijkheid eenzijdig verdeeld. Dat is niet langer houdbaar.
- CoO 43. Blz 15, bouwsteen 1. Recente ervaringen zoals de Urgenda-zaak en het PAS dossier zouden aantonen dat het vooruitschuiven van kosten geen goed idee is. Ze laten eerder zien dat overheidsbeleid praktisch werkbaar moet zijn.
- CoO 44. Blz 15, Safe by design. Bij de belofte om met kracht in te zetten op preventie ontbreekt het gebied van gedrag. De daarop volgende discussie over de toxiciteit van producten lijkt aan te

- sturen op een oneigenlijke toepassing van het voorzorgsprincipe. Dat is er niet voor om de wetenschappelijke toetsing van de giftigheid van producten aan de kant te zetten.
- CoO 45. Blz 15, één na laatste paragraaf. Het betrekken van de gehele levenscyclus bij het beoordelen van milieurisico's lijkt een goede zaak, maar is te naïef gesteld. De tijd leert dat onwelgevallige aspecten van nieuwe ontwikkelingen keer op keer worden genegeerd. Denk aan kernafval bij kernenergie, aan ruimtegebruik bij duurzame energie en aan de kosten en technische haalbaarheid van innovatieve oplossingen.
- CoO 46. Blz 15, laatste paragraaf. Met de suggestie dat 'nieuwe verdienmodellen' het beleid een impuls kunnen geven verlaat het NMK even de realiteit. Zo is het verhuren van producten slechts een schijnbeweging. Uiteindelijk kan geld maar 1 keer worden uitgegeven en dat zal aan dingen zijn die aansluiten bij de onbewuste drijfveren van de consument. Het voordeel van het verhuren zal niet aantoonbaar klein zijn.
- CoO 47. Blz 16, uitgebreide producentenverantwoordelijkheid. Het betreft hier de zoveelste poging om de consument te ontzorgen. Dat is juist het grote probleem. Confrontatie van de consument is een politieke uitdaging maar zonder dat gesprek komen we er nooit uit. Ook het sturen op kwaliteit en op meer recycling is controversieel. In principe kan dit, maar niet zolang er gaten in het web zitten van internationale handel en de aanbod van goedkopere alternatieven. Recycling is vaak niet economisch. Je kunt mensen niet dwingen geld uit te geven aan iets wat ze niet willen.
- CoO 48. Blz 16, 2^e paragraaf. De strakke regie die hier nodig wordt geacht klinkt als een wanhopig laatste redmiddel. Het einde van het democratische proces is ermee in zicht. Wellicht lijken de doelen de middelen te heiligen, maar de geschiedenis leert ons dat dictaten nu eenmaal niet werken. Het vinden van betekenis door brede betrokkenheid beloofd meer.
- CoO 49. Blz 16, 3 strategische doelstellingen. Waar is het plan om deze doelstellingen te realiseren? Zonder een plan is dit niet meer dan wensdenken. Is de visie van punt 2 bijvoorbeeld dat mensen prima kunnen zitten op algemeen beschikbaar zand? Ook de gedachte dat alles wat nieuw ook beter is lijkt op kritiek op bestaande oplossingen zonder enige kennis van de redenen daarvoor en enig idee hoe het anders kan.
- CoO 50. Blz 16, één na laatste paragraaf. De claim dat de circulaire economie kan worden opgeschaald klinkt alsof het om een bewezen succesformule gaat. Ook dit klinkt weer als het kritiekloos omarmen van iets nieuws. Dat die formule kansen voor het bedrijfsleven in zou houden, kan de gedachte niet weghouden dat het er allemaal slechter van wordt.
- CoO 51. Blz 16, laatste paragraaf, Science based Targets. Dit is een goed idee, maar de objectiviteit moet worden gewaarborgd om angst en wensdenken in toom te houden.
- CoO 52. Blz 17, versterkte regierol van de Rijksoverheid. Milieubeleid vindt inderdaad plaats in het complexe krachtenveld van overheid, markt en samenleving. De krachten tussen samenleving en natuur zijn daarbij ook van belang. Het heeft 16 bladzijden geduurd, maar hier is dan eindelijk de erkenning dat er voor consumenten maar beperkte wettelijke kaders bestaan. Ook de erkenning dat het model van concurrentievoordeel van duurzaamheid hapert is erg welkom. Consumenten kiezen vooral op basis van onbewuste gedachten en gevoelens. Daarom is op psychologische leest geschoeide reclame zo succesvol. Het is jammer dat het NMK op dit gebied verder geen oplossingen aandraagt.
- CoO 53. Blz 17, 3^e paragraaf, over vrijwilligheid en dwang. De frustratie over uitblijvende verbetering van het milieu is te begrijpen en de roep om dwingende maatregelen daarom ook. Toch zal de reden daarvoor beter begrepen moeten worden want regulering heeft alleen zin als er ruimte voor verbetering is en als er een afzetmarkt voor het duurdere product is. Bovendien ontbreekt het de overheid aan de kennis voor effectieve regulering.

- CoO 54. Blz 17, 4^e paragraaf, over strakke regie. Naast dat de transities een lange adem en een strakke regie nodig hebben, is het van groot belang dat de overheid deze dynamiek begrijpt.
- CoO 55. Blz 17, laatste paragraaf. De verbinding tussen maatschappelijke en economische doelstellingen is er helaas al en dat is juist het probleem. Het gaat hier om het vervangen van de bestaande door een nieuw te definiëren verbinding; één die beter rekening houdt met onbewuste beweegredenen van de mens.
- CoO 56. Blz 18, 2e paragraaf. Wat is redelijk en proportioneel? De huidige context is een van het niet toekennen van prioriteit aan het milieu.
- CoO 57. Blz 18, 3e paragraaf, over een leidende rol voor de overheid. De overheid wordt democratisch gekozen en de draagkracht van haar beslissingen is afhankelijk van de kiezers. Het is inderdaad aan een overheid om het land door deze beperking heen te loodsen. Er is al wel een samenhangend kader, maar die is mens en niet natuur gericht. Een nieuw kader is er (nog) niet. Dat is de eerste taak.
- CoO 58. Blz 18, 5^e paragraaf. De afstand tussen Rijksbeleid en decentraal beleid is groot. Hier is ook sprake van een mate van afschuiving waar de centrale overheid "de hete aardappel" van de implementatie naar de regio schuift; in de vorm van de uitvoering en naleving van onmogelijke (en in de wet verankerde) doelen.
- CoO 59. Blz 18, laatste paragraaf, overige maatregelen. Hier wordt geopperd om gezondheid integraal te laten meewegen in de Omgevingswet. Dit is het zoveelste voorbeeld waaruit blijkt dat er in het NMK onvoldoende inzicht bestaat in de tegenstelling gezondheid/milieu. Ook de vraag aan het RIVM om de gezondheidseffecten in beeld te brengen is daarvan een voorbeeld. Het zou me daarbij verbazen als het RIVM zal gaan zeggen dat de gezondheid van de Nederlander door de noodzakelijke milieuplannen achteruit zal gaan.
- CoO 60. Blz 19, eerste paragraaf. Hier wordt weer over innovatie gesproken alsof dat niet al jaren gebeurt, en alsof de bodem van dat potentieel niet in zicht is en alsof dat onze enige kans van slagen is. Het is nogal dubbel om techniek als oorzaak aan te wijzen en het voorts als oplossing te omarmen.
- CoO 61. Blz 19, bouwsteen 2, over afwenteling. Er is niet alleen sprake van afwenteling van milieuschade naar later, maar ook de verplichting van het terugbetalen van gemaakte kosten via staatsleningen komt zo op de schouders van toekomstige generaties. Niet het 'uitbesteden' van vervuilende productie aan andere landen vergroot de vervuiling, maar het niet toekennen van waarde aan het milieu.
- CoO 62. Blz 19, de vervuiler betaald. Het hier veroordelen van afwenteling van kosten op zwakkere partijen als een onrecht is niet geheel terecht. Links of rechtsom, milieubescherming kost geld. Als de overheid vergunningen voor vervuilende activiteiten afgeeft is het daarmee ook medeverantwoordelijk voor de overblijvende vervuiling. Ook is het niet terecht om deze verantwoordelijkheid bij de prijs van een product te leggen. Hier wordt kapitalisme en marktwerking verward met afwenteling. De vraag is wat er aan gedaan kan worden. Het opgenomen voorbeeld van illegaal dumpen van afval betreft het gedrag van een minderheid en is daarmee een te dramatiserend voorbeeld van afwenteling. Het leidt af van het feit dat er voor de consument nauwelijks gedragsregels t.a.v. het milieu zijn en dat het werk daar ligt.
- CoO 63. Blz 19, de vervuiler betaald, 2^e paragraaf. Een eerlijke economie is een mooi streven, maar laat het daar niet bij en wees ook realistisch over de aard van de mens. De huidige marktopbouw biedt de consument erg veel mogelijkheden tot afwenteling. Zie dat als een uiting van die aard. Het verdisconteren van de milieuschade in de prijs van een product is op zich ook een uitstekend idee, maar als doel en niet als middel. Mensen betalen niet voor wat ze niet willen. De milieu uitdaging van deze tijd is ervoor te zorgen dat mensen minder

vervuilende dingen willen. Waarom zijn de stappen hiervoor niet in dit document uitgezet? Zo ontstaat de milieuschade niet bij de productie maar bij de aankoopbeslissing.

- CoO 64. Blz 19, de vervuiler betaald, 3^e paragraaf. Beprijzing en regulering is daarbij een typisch instrument van het huidige milieu-denken. Het gaat voorbij aan de duivelse waarheid dat geld een getrouwe weergave is van wat mensen willen. Milieubehoud valt daar nog niet voldoende onder. De keuze is tussen extra heffingen die goed voelen en die weinig opleveren en het bewuster maken van consumenten. Zelfs als dat kiezers kost (en wat, naar verwachting, het resultaat zal zijn). De overweging om rekening te houden met concurrentieverhoudingen klinkt alsof het NMK niet in beprijzing gelooft.
- CoO 65. Blz 19, laatste paragraaf. Er wordt hier over financiële zekerheidstelling gesproken alsof wind- en zon-exploitanten een opruimplicht hebben meegekregen. In het geheugen staat natuurlijk de kernenergie. Als de opruimkosten daarvan waren meegenomen, was die er niet geweest. Beslissingen worden nou eenmaal niet achteraf gemaakt. Over het achterlaten van milieuschuld heb ik al eerder gezegd dat die terecht bij de overheid en belastingbetaler hoort. Bij de overheid als vergunningverlener en bij de belastingbetaler als gebruiker van de geleverde diensten zonder voor de milieuschuld te betalen. Het zoveelste voorbeeld van pogingen om aan gedeelde verantwoordelijkheid te ontkomen. Dat is ook afschuiven.
- CoO 66. Blz 20, 1^e paragraaf. Als vertrouwen in afvalverwerkers misplaatst blijkt, doe dan geen zaken met elkaar. Maar doe niet voorkomen alsof afval ineens een sexy onderwerp is plaats van iets waar mensen maar al te graag van af willen en daarbij bereid zijn om een andere kant op te kijken.
- CoO 67. Blz 20, 2^e paragraaf, over vertrouwen in grote bedrijven. Hier wordt de aanwezigheid van een macht verondersteld die er nauwelijks is, en vanuit een democratisch perspectief ook niet zou mogen zijn. Grote bedrijven hebben alleen invloed als de diensten die ze leveren gekocht worden. Het onderschrijven van een gedragscode kan wantrouwen niet wegnemen. Waarom niet erkennen dat we allemaal in hetzelfde schuitje zitten en elkaar nodig hebben om het probleem op te lossen? Dwingende maatregelen kunnen altijd worden genomen, maar pas als laatste middel. De grootste winst zit in een constructieve samenwerking.
- CoO 68. Blz 20, laatste paragraaf. Hier gaat het om afwenteling tussen milieuthema's te voorkomen. Het lijkt me zinnvoller om de minst vervuilende optie te vinden. Voorkomen is te absoluut. Dit is slechts een voorbeeld van het vele 'alleen-nul-is-acceptabel denken' in dit NMK.
- CoO 69. Blz 21, 1^e paragraaf. Een voorbeeld van de risico's van de energietransitie is de elektrische auto. De eigenaar voelt zich er goed bij maar de auto is zwaarder, hij wordt voornamelijk in het zakelijke verkeer gebruikt (dus alleen) en is afhankelijk van stroom uit (kolen)centrales. Met hogere in plaats van lagere CO₂ emissies als gevolg.
- CoO 70. Blz 21, 2^e paragraaf. Een milieueffecttoets op voorgenomen Rijksbeleid is een goed idee. Zo kun je bijvoorbeeld toetsen wat betere educatie en betere gezondheidsvoorzieningen aan milieubelasting oplevert. MER is over de jaren van zijn scherpe kanten ontdaan. De doelstelling ervan is in de loop der jaren tegenstrijdig geworden. De vraag die hier gesteld zou moeten worden is waarom dat zo is gegaan.
- CoO 71. Blz 21, bouwsteen 3. Het is inderdaad wenselijk om een stapsgewijze aanpak te volgen. Alleen op zo'n manier kun je tegenstrijdigheden op elkaar afstemmen die in de doelstelling van een veiliger, schoner en gezonder leefmilieu verscholen zitten.
- CoO 72. Blz 21, normen als stepping stone. Het is logisch dat er nog veel werk is te doen als de overheid normen als tussenstation blijft beschouwen. Dit 'alleen-nul-is-genoege' denken heeft ook een keerzijde. Iedere prikkel tot verbetering is ook het zoveelste bewijs dat de overheid niet te vertrouwen is. Hét voorbeeld van voortschrijdende normstelling zijn de NOx normen voor diesel auto's waardoor de fabrikanten zijn gaan sjoemelen. Wat was daar verantwoord

aan? Voortschrijdende normstelling is niet alleen een kans voor de Nederlandse economie, het is tevens een bedreiging. Hoe kun je zeggen te weten dat het positief gaat uitpakken? Wie draagt het risico?

- CoO 73. Blz 22, kader. Nog steeds overlijden mensen ten gevolge van gebrek aan effectieve normstelling. Het is te makkelijk en dus niet verantwoord om het gebrek aan effectieve wetgeving aan de 'onwil' van het bedrijfsleven te wijten. Er zou ook beweert kunnen worden dat de regering te bang is om effectieve regelgeving te maken omdat het daarmee kiezers verliest. Doel is om een dalende trend in te zetten van emissies. Wordt daar ook mee bedoeld dat het kopen van grotere auto's de efficiëntieverbetering van voertuigen niet teniet mag doen? En waarom opeens onderscheid maken tussen Nederlandse en andere bronnen? Afwenteling diende toch te worden voorkomen?
- CoO 74. Blz 22, paragraaf onder kader. Voor mij gaat deze paragraaf over de subjectiviteit van normen. Vliegtuigoverlast wordt ervaren door mensen en mensen vergelijken en daardoor blijft er altijd wel iets te wensen over. Om dat in goede banen te leiden zijn er geluidsnormen voor vliegtuigen en is er een geluidsnorm voor Schiphol. In beiden zit een mate van haalbaarheid en afweging in. Als alleen 'nul' goed genoeg is, is er dan nog wel ruimte voor wetenschappelijk onderbouwde normen? Emotie en feiten; ze zijn beiden belangrijk.
- CoO 75. Blz 22, laatste paragraaf; ZS. Zolang je stoffen blijft bestempelen als zeer zorgwekkend, zullen ze zorgwekkend blijven. Dit terwijl Paracelsus (1493-1541) ons leerde dat iets pas gevaarlijk is bij gevaarlijke concentraties. Hier wordt ingespeeld op irrationele angst voor chemicaliën. Er wordt in de paragraaf ook ten onrechte beweert dat er bij de classificatie van chemicaliën onvoldoende rekening wordt gehouden met de belastbaarheid van bodem en water. Alle chemicaliën moeten tenslotte toxiciteitstesten ondergaan.
- CoO 76. Blz 23, 2^e paragraaf. Deze paragraaf is een voortzetting van de vorige. Ook hier wordt onvoldoende onderscheid gemaakt tussen wens en noodzaak. Maatschappelijke signalen zijn niet altijd objectief. Er moet ruimte zijn om te toetsen of de signalen niet uit schuldgevoel voortkomen (en afschuiving betreft). Verder bevat de paragraaf meerdere voorbeelden van de wens om vervuiling tot 'nul' terug te dringen. Nul is niet mogelijk.
- CoO 77. Blz 23, VTH, 2^e paragraaf. Het spanningsveld tussen economisch belangen en effectieve handhaving zou een punt van zorg zijn. Het mag echter niet zo zijn dat de moeilijke keuzen naar het handavingsniveau worden afgeschoven en ook niet dat er dan van ivoren torens kritiek klinkt. Ook is het niet de bedoeling dat 'versterking' van het VTH-stelsel het systeem minder efficiënt maakt.
- CoO 78. Blz 23, laatste paragraaf. Bij de wens tot verdere professionalisering mis ik een beschrijving van wat dit inhoudt. Zo zie ik graag een investering in bewustwording van de culturele en psychologische aspecten. Effectieve communicatie is het sleutelwoord, maar dat is binnen de polarisatie die aan het huidige milieu-denken inherent is, niet mogelijk. Verder wordt in de paragraaf gewezen op het belang van uniforme uitvoering. Zelf ken ik hier meer slechte dan goede voorbeelden van. Waarschijnlijk omdat de uniformiteit wordt gezocht op een te oppervlakkig denkniveau.
- CoO 79. Blz 24, 3^e paragraaf. Kosten effectiviteit mag niet het enige criterium zijn. Als er geen wetenschappelijke noodzaak is, zou het niet moeten hoeven. Anders zitten we weer 'nul' te denken. Er zal altijd sprake blijven van wangedrag. Het mag niet zo zijn dat dat de toon zet. Ik ben bang dat het GenX voorbeeld wordt gegeven om niet in gesprek te hoeven blijven. Oordelen is makkelijk. Effectieve communicatie is dat niet.
- CoO 80. Blz 24, overige maatregelen. De term 'groene innovaties' maakt afschuiving wel erg gemakkelijk. Dat geldt ook voor de termen duurzaam en kringloop economie.

- CoO 81. Blz 24, laatste paragraaf. Het getuigd van ervaring en wijsheid om op het risico te wijzen dat scherpere normen een stimulans voor crimineel gedrag kunnen zijn. Handhaving is inderdaad de laatste stap van VTH. En het begint bij bewustwording; iets waar in het NMK geen aandacht voor is. Dus eigenlijk: bewustwording, vergunningverlening, toezicht en handhaving (BVTH).
- CoO 82. Blz 25, bouwsteen 4, eerste paragraaf. Een beter milieu begint bij ons allemaal. En de individuele consument hoort bij de betrokken partijen.
- CoO 83. Blz 25, 3^e paragraaf. Ambitieuze milieubeleid is mooi, maar zoals ik eerder stelde gaat het vooral om de praktische haalbaarheid. Het milieubeleid in Nederland komt met haar vele ambities eerder gedreven en paniekerig over. Dat komt ook doordat er geen goede definitie van vervuiling bestaat, laat staan van 'zero pollution'. Zo'n definitie zou langer en gezond leven ten koste van minder bededen en van het milieu ook als vervuiling kunnen zien. Verder is niet duidelijk waarom Nederland iemand iets kan leren over 'nature based solutions'? Alles in dit land is door de mens vorm gegeven! Ten slotte ben ik bang dat de Green Deal alleen maar goed aansluit op ons klimaatakkoord omdat beiden op dezelfde leest zijn geschoeid. Twee keer slecht maak nog geen goed.
- CoO 84. Blz 25, 4^e paragraaf. Het oproepen van de Nederlandse consument om ambitie te tonen is waarschijnlijk noodzakelijker dan een dergelijke oproep aan Nederlandse bedrijven.
- CoO 85. Blz 25, 5^e paragraaf. Dat juist Nederland koploper wil zijn is zorgelijk omdat Nederland de thuisbasis is van een aantal internationale milieuorganisaties wiens gedachtengoed juist zo polariserend blijkt te zijn. Bij deze zet ik de psychologische aspecten van de hedendaagse milieufilosofie op de agenda.
- CoO 86. Blz 26, 2^e paragraaf. Het gaat inderdaad om het maken van keuzen. Maar dan vanuit moed en niet vanuit alwetend schuldgevoel. Bij het maken van keuzen is het belangrijk voor ogen te houden dat we het over mensen hebben. Ik zie Nederland eerder als een klein land en zie niet waarom juist Nederland een ambitieuze aanpak moet bepleiten. Om te leiden, moet je een goed plan hebben. Ik zie in het NMK ambitie, maar geen plan.
- CoO 87. Blz 26, 3^e paragraaf, draagvlak. Het woord sociaal is een symbolisch begrip, het komt voort uit de betekenis die we aan ons leven toekennen. Een verschuiving in ons gedrag lijkt automatisch tot een andere definitie van rechtvaardig. De twee begrippen zijn vloeibaar. Daarbij klinkt eenzijdige communicatie over de lusten en lasten vanuit de overheid als 1 richting verkeer. Het vinden van nieuwe betekenis vereist betrokkenheid.
- CoO 88. Blz 26, 4^e paragraaf. Volgens deze paragraaf is er een brede maatschappelijke beweging op gang gekomen die verantwoordelijkheid neemt. Volgens mij bedriegt de schijn hierin. Milieupartijen hebben kiezers verloren, de auto's die we rijden worden groter, het debat polariseert met de dag verder. De genoemde voorbeelden zijn voor meerdere uitleg vatbaar.
- CoO 89. Blz 26, kader, Afrikaans gezegde. Het gezegde lijkt te zijn toegevoegd om het ontstaan van een maatschappelijke beweging kracht bij te zetten. Volgens mij verwijst het gezegde niet naar een toenemende aandacht voor ons bos, maar betekend dit gezegde in deze context juist dat we makkelijk worden overstemd door het geschreeuw van ons schuldgevoel en vergeten we dat verantwoordelijkheid voor elkaar het beste in onszelf vereist.
- CoO 90. Blz 26, één na laatste paragraaf. Het draagvlak voor ingrijpende maatregelen is inderdaad nog pril en kwetsbaar en de kosten van maatregelen zijn relevant. Dat de overheid nog niet duidelijk heeft gemaakt hoe ingrijpend de transitie zal zijn, is waarschijnlijk omdat de kiezers dan eieren voor hun geld kiezen en op een partij gaan stemmen die het niet zo nauw met het milieu neemt. Maar het uitblijven van actie op dit vlak zal de draagkracht op een later termijn teniet doen. Het niet duidelijk zijn hierover is een makkelijke maar doodlopende weg.

- CoO 91. Blz 26, laatste paragraaf. Het is helemaal niet onduidelijk wat milieubewuste keuzen zijn en mensen wachten ook niet op verduidelijking. Ze maken een andere keuze. Mensen zijn niet gemotiveerd om het milieu te beschermen. Daarvoor staat hun eigen kwetsbaarheid te ver van hen af. Het afgeven van prijsprikkels is ook maar beperkt effectief. Door producten kunstmatig duurder te maken, is er minder geld over voor andere zaken. Dat kan bijvoorbeeld ten koste van gezondheid en scholing gaan. Milieuvriendelijk gedrag is alleen mogelijk bij sluitende internationale afspraken of bij beperking van de keuze van de consument.
- CoO 92. Blz 27, 1^e paragraaf. Afgedwongen transparantie leidt niet automatisch tot ander gedrag; de consument wil horen wat zij wil, anders koopt zij niet. Ik betwijfel of de gemiddelde mens bewustzijn van zijn kwetsbaarheid aankan. En transparantie vereist bewustzijn. Psychologische reclames voor materiele goederen zijn zo effectief omdat ze inspelen op die kwetsbaarheid zonder ze te benoemen. Een bewustzijns campagne is daarmee in het nadeel.
- CoO 93. Blz 27, 2^e paragraaf. Betrouwbare gegevens zijn inderdaad belangrijk voor draagvlak. Dus wat gaat de overheid doen aan het gebruik van dramatisering in haar communicatie (zoals ook in het NMK)?
- CoO 94. Blz 27, 3^e paragraaf. Het is inderdaad belangrijk de maatschappelijke betrokkenheid en het debat rondom de milieuvraagstukken verder te coördineren. Het is ook belangrijk om goed te begrijpen waarom sommige negatieve aspecten van projecten verborgen blijven. Dat komt namelijk overal in het milieubeleid voor. Het is inderdaad ook een cruciale vraag welk welvaartsniveau in een CO₂-arme economie mogelijk is. En met die vraag lijkt het NMK dus bereid om de welvaart van toekomstige generaties te beperken ten gunste van de milieukwaliteit. Dat is nogal wat. Hoe groen kunnen we zijn?
- CoO 95. Blz 27, 4^e paragraaf. Hier worden een aantal als succesvol beschreven publiekscampagnes genoemd waar ik nog nooit van heb gehoord. Wellicht dat anderen en ook niet bekend mee zijn. Ik denk ook dat natuur- en milieueducatie te eenzijdig is. Zo is er geen aandacht zijn voor de rol van eigenwaarde in het gedrag ten aanzien van het milieu.
- CoO 96. Blz 27, laatste paragraaf. Dat het niet altijd makkelijk is om milieubewuste keuzes te maken is wellicht hét understatement van de dag. Ook in deze paragraaf lijkt er wederom eenzijdig op het bedrijfsleven te worden ingezet. Het conflict in de mens kun je niet uitsluitend oplossen via het sturen van commerciële belangen. Wederom wordt de consument hierin vergeten.

4.6 Het vervolg – samen de schouders eronder

- CoO 97. Blz 28, 3^e Paragraaf. Het nadrukkelijk streven naar brede participaties is een goede zaak. Maar niets in dit document geeft handen en voeten aan dat streven.
- CoO 98. Blz 28, 4^e paragraaf, jongeren. Ja; zij zijn de actoren van de toekomst maar ze zijn ook het meest gevangen in hun culturele achtergrond en zijn zich daar maar zelden van bewust. En waarschijnlijk zelfs minder dan hun ouders.
- CoO 99. Blz 28, 5^e paragraaf. Was het maar zo dat het NMK innovatief milieubeleid uitzet. Het is echter niet innovatief maar een resultante van een falend milieu-denken. Wellicht kan een gezond, sterk en welvarend Nederland worden gerealiseerd, maar niet zonder bewustwording van de enorme complexiteit van dit vraagstuk. Zonder dat is deze versie van het NMK te naïef.